

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ÉLETE ÉS MUNKÁI.*)

Duka Tivadar Londonban élő hazánkfia, ki a bengáli hadsereg-nél mint tábori orvos szolgált, egy felette érdekes művel gazdagította az angol irodalmat. Ugyanis egy 234 lapra terjedő kötetben eddig ismeretlen adatok nyomán megírta Körösi Csoma Sándor életrajzát, miáltal örök emléket állított páratlan jellemű honfitársunknak s tiszteletet szerzett az angol nemzet előtt a magyar névnek.

Szerző előszavában felemlíti, hogy jóllehet kevés a hiteles adat, melyből az életrajzot összeállította, de azért mégis az egy összefüggő egészet alkot a tudomány ama bámulatos emberének életéről, ki külföldi létére csakis angol nyelven közölte dolgozatait; s kevés külföldi tudós részesült is olyan tiszteletben az angolok előtt, mint ő, a minnek bizonyága a sirja felett emelkedő szép emlék. A Körösi Cs. Sándor neve nem fog elmaradni egy műből sem, mely a Tibeti irodalmat tárgyalja, vagy a buddhista tanulmányra vonatkozik.

Az egész mű, melyhez Körösi Cs. Sándornak arczképe és sir-emléke is csatolva van, 12 fejezetre oszlik. A könyv végén levő függelékben pedig dolgozatainak czime s azokból kivonatok vannak közölve.

Az első fejezet tartalma: Bevezetés, Csoma születéshelye, szülei, ifjusága, tanulmányai Nagy-Enyeden és a göttingai egyetemen, tervei s előkészületei utjára, elutazás keletre. A bevezetést szerző így kezdi: Dr. Campbell Archibald, kormányzó-ügynök a britt Sikkimben, az 1843-ik év végefélé a következőket írta: „Halála óta is mindig abban a reményben voltam, hogy a Bengal Society-nek (társulat) valamelyik tagja tüzetes leírást fog közölni keleti pályájának részle-

*) Life and Works of Alexander Csoma de Körös. A biography compiled chiefly from hitherto unpublished data: with a brief notice of each of his published works and essays, as well as of his still extant Manuscript. By Theodore Duka, M. D. Fellow of the Royal College of surgeons of England; surgeon-major her majesty's Bengal medical service, retired; Knight of the order of the iron Crown; corresponding member of the Academy of sciences of Hungary. London, Trübner & Co. 1885.

teiről. Másfél évinél több, hogy őt elvesztettük és még mindig hiányzik egy olyan emlék, mely tanusítaná, hogy Csoma fáradozásai becsesek valának e tudományos társulat előtt, melyet ő legfontosabb czéljainak elérésében mindig nagy buzgalommal szolgált; és hogy részünkről mutassuk meg azt, hogy munkálatait méltányoljuk.“

Dr. Campbell volt az, ki 1842. ápril havában Csoma elhunytakor Darjeelingben jelen volt, s az ő baráti keze teljesítette az utolsó szolgálatot a sirjánál. 1884. ápril 4-én volt Csoma születésének 100-ik évfordulója, mely alkalomból a M. Tud. Akadémia, melynek tagja volt, elhatározta, hogy műveit ki fogja adni magyar nyelven életrajza kíséretében. Ez eljárást véelve legillőbbnek a tudomány e jeles férfira iránt való elismerésének nyilvánítására.

E bevezető sorok után szerző Körösi Cs. Sándor életrajzát írja le 1819-ig. 1784. ápril 4-én született Körösön, Háromszék megyében. Szülői voltak Csoma András és Göcz Ilona. Gymnasialis tanulmányait 1807-ben végezte be N.-Enyeden. Már ebben az időben vágy keletkezett benne Ázsiában utazni. Nagy befolyással volt reá Herepei Ádám tanár és sokszor volt beszélgetés tárgya a magyar nép eredete és őstörténelme. Sőt két tanulótársával fogadást is tett, hogy tudományos utra indulnak nemzetünk eredetének kikutatása végett. Majd a göttingai egyetemen Eichorn, a hirneves historicus és orientalista, még inkább megérlelte benne ez elhatározást. S 1819-ben utra is kelt. Hegedüs Sámuel tanár, kivel benső viszonyban volt és kinek adatai után hiven van jellemezve, eleget igyekezett lebeszélni tervéről, de Hegedüs szavai szerint sem az idehaza kilátásba helyezett szép állás, sem az út veszélyei, sem pedig baráti figyelmeztetések nem bírhatták terve megmáskísítására, annyira határozott volt fel-tett szándékában.

A II—XII. fejezetekben Körösi Csoma Sándornak 22 évi vándorlása, küzdelme, munkássága a legnagyobb részletességgel van leírva, de terünk szüke miatt azokat csak általánosságban említhetem meg.

Hosszszu, tudományos előkészületek után 1819. végén hagyta el Erdélyt és igen gyakran gyalog is utazott Oláhországban és Bulgárián keresztül a tengerpartig, meglátogatva Cyprus szigetét s Egyiptomot. A szíriai partoktól Latakia, Aleppo felé, Moszul, Bagdád, Teherán, Perzsia, Bokhara, Kulm, a bamiani hegyszoroson át Afghanisztanba, hová 1822-ik év elején érkezett meg. Azután Kasmirba utazott s Khina északi részén át a mongolok és ujgurok országába akart hatolni; de e szándékát nem valósíthatván meg, visszatért, mely al-

kalommal találkozott Moorcroft utazóval, kivel írásbeli egyességet kötött, hogy az angol kormány számára egy tibeti szótárt és nyelvtant készít, ha az angol kormány mindennapi szükségletéről gondoskodik; élete legjavát aztán e kötelezettségének teljesítésére szentelte. A buddhista kolostorokban bámulatos kitartással s önmegtagadással folytatta hosszúra terjedt tanulmányait 1831-ig, mikor munkálkodása eredményének megszerezése végett Kalkuttába ment; e munkájában Horace H. Wilson sokat segítette; és miután Wilson Indiát elhagyta, Prinsep nagytudományu férfi lett rokonszenves barátja, ki Csomának érdemeit nemcsak maga méltányolta, hanem másokkal is elismertetni egy alkalmat sem mulasztott el. Dr. Malan, a kalkuttai püspöki seminarium tanára és Torrens a bengali Asiatic Society-nek titkárai szintén baráti viszonyban állottak vele s ezeknek idejében volt könyvtárnok; ez időszakra esik irodalmi működése is.

Miután a tibeti nyelvet teljesen elsajátította, mely ott több millió népnek vallási nyelve, keleti Tibetország felé indult (1842) Lassa-ba, hogy ott a Dalai Láma könyvtárait átvizsgálja, mivel azt hitte, hogy azokban fontos okiratokat talál, melyek utmutatásul szolgálnak neki Mongolországba. De e célját nem érte el, mert 1842. ápril 11-én malaria lázban meghalt Darjeelingben. Mindenét a bengali Asiatic Societynek hagyta. Dr. Campbell az elhunynak utolsó óráiról s a vele folytatott érdekes beszélgetéséről megható jelentést tett a társulatnak. Szép siremléke, melyet a társulat 1845-ben állított, mint tiszteletbeli tagjának, a következő felirat áll:

„Itt nyugszik Körösi Csoma Sándor, Magyarhon szülöttje, ki — hogy nyelvészeti kutatásait folytassa — keletre utazott; és sok önmegtagadás és szenvedésteljes év mulva, s a tudomány érdekében kitaró munkássággal összeállította a tibet-nyelv szótárát és nyelvtanát, az ő legszebb és valódi emlékét.

Lassa felé való utjában, hogy munkásságát tovább folytassa, meghalt ezen a helyen 1842-ben ápril 11-én, 44*) éves korában.

Az ő munkatársai, a bengáli ázsiai társaság tagjai szentelik ez emlékjelt az ő emlékezetének. Requiescat in pace.“ E siremlék méltó kifejezése a nagy tudós munkássága elismerésének.

Dr. Campbell fennebb említett jelentésében kiemeli: „hogy mily hő vágya volt Csomának Lassa városába eljutni, hol meggyőződése szerint a sanscrit nyelv segítségével az ottani könyvtárakban megta-

*) Ez téves, mivel 1784-ben született.

lálta volna a hunok történelmére, állapotjukra s vándorlásukra vonatkozó hiteles adatokat. Csomának a nyelvek tanulására rendkívüli talentuma volt. Ő a héber, arab, sanskrit, pushtu, persa, francia, orosz, latin, görög, német, angol, török, tibet, hindustani, mahrattu és bengáli nyelveket birta és azokban nagy jártassága volt. Halálakor e nyelvek mindenikéből egy-egy szótár volt könyvtárában és azokon saját kézirati jegyzetei.“

Ama feltevésre, hogy Csoma csak azért tette volna fáradalmas utjait, hogy — a mint némelyek állították — megvalósítsa ábrándos ideáit, t. i. felkeresse azt a népet, mely saját magyar nyelvéhez hasonló nyelven beszél: szerző Csoma saját vallomását idézi, melyet tibeti szótárának bevezetésében így fejez ki: „Én nem tartozom ama gazdag emberek közé, kik saját költségükön utaznak élvezet keresése végett vagy kíváncsiságból; én csupán „szegény tanuló“ vagyok, kinek óhajta az, hogy lássa Ázsiának különféle országait, az őskor számos eseményeinek szinpadát; hogy megfigyelje a különböző népek szokásait és megtanulja azok nyelveit, abban a reményben, hogy a világ az ily eredménynek hasznát majd később be fogja látni.“ Ilyen volt tehát az a férfi, ki tudományos czéloknak szánt utjában mások kegyeitől függött, hogy megélhessen. Mindenesetre örök dicsősége és érdeme az, hogy ő volt a tibeti nyelv tanulmányoknak Európában a megalapítója. Neve a tibeti nép és annak jeles egyházfőfiai előtt halála után is sok évig fenmaradt, mint magyar tudósnek.

Dr. Malan, Oxford egyetemi hittudós, ki dr. Duka utján Csomának tibeti könyveit és kéziratait a magyar tud. akademiának ajánlódokozta, ezeket írja szerzőnek: „Köszönöm önnek, hogy Csoma arcképének látásával megörvendeztetett; ez nagyon jól emlékeztet reá, ámbár akkor fiatalabb volt, mikor én láttam. Én mindig hálával és gyönyörűséggel emlékezem reá. Társasága igen kedves volt nekem lekötelező, megnyerő és közlékeny módora miatt. Általában ő egyike volt a legérdekesebb egyéneknek, kikkel valaha találkoztam.“

Hogy mily kegyeletben van a Csoma emléke az angolok előtt még maig is, annak bizonyágául álljon itt Dall Károly kalkuttai missionáriusnak — ki hazánkat is kétszer meglátogatta — Darjeelingből f. évi jun. 30-ról keltezett s e sorok írójához intézett leveléből a következő kivonat:

Kedves barátom!

„Épen most térék vissza szobámba Körösi Csoma Sándor sirjától, ki — a mint ön tudja — Darjeelingben hunyt el. A mi „Ázsiai

Társulatunk“ Kalkuttában Csoma életének s hazájáért való önfeláldozásának valódi és maradandó emlékét bírja az ő tibeti szótárában és nyelvtanában. Londonban elválásunkor 1882-ben ön arra kért, hogy küldjek el minden reá vonatkozó adatot, mit megkaphatok. Ugy hiszem, hogy önöknél már megvan minden, a mi itt található -- s a mi történelmi. Hanem virág, meglehet, nincsen az ő sirjáról; azért virágot és magvakat küldök arról, hogy azok, kik óhajtják, szaporítás által a hősnek és martyrnak szép emlékeit birhassák.“

Csomának a művei két osztályba sorozhatók. Az elsőbe tartoznak tibeti nyelvtana és szótára és azok az essayk, melyek Kalkuttában a különböző folyóiratokban megjelentek. A másodikba kéziratgyűjteményei. Mindezeknek a teljes címét, s hogy hol és miféle folyóiratokban jelentek meg, szerző megnevezi a „Függelék“-ben és azokból egyszersmind érdekes kivonatokat közöl, melyekből egy nehányat én is bemutatok a Ker. Magvető szives olvasóinak.

Megjegyzések a Kála-Chakra és Adi-Buddha rendszerekről. Az a sajátos vallási rendszer, mely Kála-Chakra nevet visel, egy északon levő mesés tartományból, Shambálából eredt. Gyönyörű fővárosa Kalapa, mely sok jeles királynak székhelye, a Sita vagy Yaxartes folyón tul fekszik. E vallási rendszer Közép-Indiában a 10-ik évszáz utolsó felében terjedt el, honnan Kashmir felé Tibetbe is átment, hol a 14., 15. és 16. évszázban több mű jelent meg róla. Közép-Indiában egy Chilu nevezetű terjesztette el. Miután a Vihar ajtaja fölé a világ tiz órét lerajzolta, a kép alá ezeket írta:

„Az, a ki nem ismeri az első Buddhát (Adi-Buddha), az nem tudja az idő folyamát (Kála=idő, Chakra=kerék, kör).

„Az, a ki nem tudja az idő folyamát, az nem tudja előszámlálni helyesen az isteni tulajdonokat.“

„Az, a ki nem ismeretes teljesen az isteni tulajdonokkal, az nem ismeri a Legfőbb Értelmet“ (Intelligence).

„Az, a ki nem ismeri a legfőbb értelmet, az nem ismeri a Tantrika elveket.“

„Az, a ki nem ismeri ezeket, s a hozzá hasonló teremtményeket, az ilyeneknek lelke folytonosan vándorol s a Legfőbb Győző útján kívül esnek.“

„Azért Adi-Buddhat minden hü Lámának tanitania kell; és minden igaz tanítványnak, ki üdvözülni óhajt, őtet hallgatnia kell.“

Tibeti eszménykép a feleségről. Shakya, attól a leánytól, ki vele házasságra óhajt lépni, a következő tulajdonokat kívánja: „Közönséges nő nem talál izlésemhez és szokásomhoz. Olyan

sem kell, a ki rossz magaviseletű, kinek rossz tulajdonai vannak, vagy a ki nem beszél igazat. De az olyan kedves lesz előttem és illő hozzám, a ki kedélyemet felvidámitja, ifju, szép kinézésű s erkölcsös és jó családból származik.“

Az ilyen tulajdonságokból egy katalogust állított össze versben és így szólott: „Ha amaz erényekkel ékeskedő leány találhatik, milyeneket leírtam, legyen az a feleségem. Az, a ki ifju, arányos természetű, elegans és mégsem büszke szépségére; a ki gyöngéd testvérei és anyja iránt; a ki mindig örvend az alamiznaadásban s tudja a helyes módját, hogy miképp kell azt a papoknak s brámánoknak osztani; ha ilyen leányszó található, apa! add hozzám. Az, a ki nem fenhéjázó, nem kevély, nem szenvedélyes és mesterkéltséget, nem irigy és csalfa, hanem egyenes és nyílt természetű; a ki még álmában sem kíván más férfit s mindig alázatos és engedékeny; a ki szilárd jellemű és nem habozó; a ki nem hiú, nem kapkod külsőségek után, nem nagyravágyó, hanem megelégszik saját helyzetével; a ki szerény ügyöltözetében, mint beszédmodorában; a ki nem dicsekvő és hahotázó; a ki tiszta testben és lélekben, nem unalmas vagy ostoba; a ki mindent helyes megfontolással cselekszik; a ki tisztelettel viseltetik apósa és anyósa iránt, szeliden bánik a cselédekkel; a ki legutóljára fekszik le és legelőször kél fel. Ha van ilyen leány, apa! adjad őt hozzám feleségül.“

Azután a király Shuddhódana megrendelése brahmánjának, hogy menjen el Kapilavastu nagyvárosba, s tudakozódjék minden háznál egy olyan leány után, a ki ezekkel a jó tulajdonságokkal bírna, megmutatván egyszemmind Shakya levelét s a következő tartalmu hét verset mondván: „Hozzátok ide azt a leányt, ki a kívánt tulajdonságokkal bír, legyen az bár a királyi törzsből vagy a Braman Castjából, a nemességből vagy a polgári osztályból való. Fiam nem nézi családi származását, ő a nemes tulajdonságokban, igazságban és erényben gyönyörködik csupán.“

A Buddhisták ellene vannak a nők elzárkózottságának, mit tanúsít a Shakya feleségének a fátyolviselés ellen tett nyilatkozata, midőn szemrehányást tettek neki, hogy az idegenek előtt nem fedte el az arcát.

„Azok — ugymond — a kik tisztességesek, akár állnak, akár ülnek vagy sétálnak, kedvesek, ha nincsenek is elfátyolozva.“

„A kik nem bűnösök: tiszteletreméltók; a vétkesek nem azok.“

„A kik nem álnokok, nem hazugok, testi kívánságaikat, indulataikat elnyomják; a kik tiszta lelkiismerettel bírnak, mi szükségük van az ilyeneknek fátyolra?“

„Áztán a nagy Uristen, a ki bölcs és ismeri a mások szívét, sőt az összes istenekét is, ismeri az én gondolataimat, tiszta erkölcsömet, erényeimet, letett eskümet és ártatlanságomat. Tehát miért rejténém el ábrázatomat?“

Shuddhodana, a Shakya apja (a nő apósa) el volt ragadtatva e nyilatkozatok által, s menyét sok értékes tárggyal ajándékozta meg és azt mondta, hogy oly két lénynek az egyesülése: gyönyörű látvány.

Buddha erkölcsi szabályai. Tibeti nyelven:

Digpa chiyan minja te
 Geba pünsum tsopa tsán
 Rangi sempa yonsu dul
 Théni sangye tempa yin.

Ne kövess el semmi vétket;
 Az erényt igazán gyakoroljad;
 Tartóztasd vissza teljesen vágyaidat,
 Ez a Buddha erkölcstana.

Buddha tizparancsolatja.

1. Ne ölj.
2. Ne lopj.
3. Ne paráználkodjál.
4. Ne hazudj.
5. Ne szólj illetlenül.
6. Ne beszély esztelenséget.
7. Ne rágalmazz.
8. Ne kivánd a másét.
9. Ne ármánykodjál.
10. Ne légy hajthatatlan a nem helyes elv mellett.

E tizparancsolathoz egy tibeti vallásos király rendeletéből a következő erkölcsi szabályok csatoltattak:

1. Tisztelj az Istent; ez az első.
2. Kövesd az igaz vallást; ez a második.
3. Tisztelj a tudóst.
4. Tisztelj szülőidet.
5. Légy tisztelettel a felsőbbek és öregek iránt.
6. Mutass jószívűséget barátodhoz.
7. Légy hasznára embertársaidnak.
8. Légy igazságos és részrehajlatlan.
9. Kövesd a kitünő férfiakat.

10. Tanuld meg, mikép kell czélszerűen használni a világi javakat és gazdagságot.
11. A szivességet viszonzod szivességgel.
12. A mérésnél kerülöd a csalást.
13. Ne irigykedjél.
14. Ne hallgass a nők tanácsára.
15. Légy nyájas a beszélgetésben és okos a társalgásban.
16. Légy emelkededett szellemü és nemeslelkü.

E 16 erkölcsi szabálynak a czime sanskrit nyelven : Subáshta Ratna Nidhinama Shastra.

Ezzel a jeles mű ismertetését be is végzem s még csak azt jegyzem meg, hogy az irálya vonzó, s az angol nyelv használata oly correct, hogy azon semmi idegenszerűség nem vehető észre; mert a tudós szerző teljesen bírja az angol nyelvet; s a nagy utazó és philologus emlékének felelevenítése és megörökítése a mivelt angol nemzet előtt méltó mesterére talált.

KOVÁCS JÁNOS.

KIBÚCSUZÓ BESZÉD.*)

Alapige: Zsoltár. 116, 7. 8. Térj meg én lelkem a te nyugalmadba; mert az Ur jó tett énvelem; mivelhogy megszabadítál lelkeket a haláltól, szemeimet a könnyullatástól. lábaimat az eséstől.

Még ugyis érzékeny megilletődéssel vennők, ha valakit sirás szándékkal a temető felé haladva látnánk, hát ha előre tudnók, hogy azon valaki a sirt épen önmagának ássa? hogy tudnánk ilyenmü jelenetet szívfájdalom nélkül végignézni?

És imé! ez a fájdalmas teendő áll előttem. A mindeneken uralkodó Isten a halálnak ma épen azon keserü poharát adja kezembe, mely szerint ha egy halálraitelt kivégzendőtől kérdeznék: halálos ítéletedet irod-e alá? a se felelhetne egyebet, mint a mit tőle kérdeznék, mert én tisztelt hallgatóim becses figyelmét más kérdéssel nem is foglalkoztathatom, mint ezzel: „Mikor temeti egy kibúcsuzó pap önmagát a legtisztességesebben?”

Felelt helyettem a szent író, midőn az alapigékben önmaga örök tanulságul azt írta nekem: Térj meg én lelkem a te nyugalmadba; mert az Ur jól tett teveled, midőn megszabadítá lelkeket a haláltól, szemeidet a könnyullatástól, lábaidat az eséstől.

Egy kibúcsuzó pap akkor mondhatja, hogy magát a legtisztességesebben temeti, mikor jó lélekkel mondhatja: Térj meg én lelkem a te nyugalmadba, mert az Ur jól tett teveled, midőn lelkeket a haláltól megszabadította.

Korántsem akarom ezzel azt mondani, hogy én egy csuda kivétel vagyok a közvégtet alól: Por vagy és porrá kell lenned! 1. Móz. 3. 19., hanem csak hogy ezzel lelkem van a haláltól megszabadítva. Hiszen ugyis lelkem által vagyok a mi vagyok, napról-napra értelmesebb, jobb, tökéletesebb és boldogabb.

*) Elmondattott Hévizen 1885.